

ПРИЗИВ

За признаване от българската държава на отговорността ѝ в преследването и депортирането на евреите през Втората световна война

На 10 март 2023 г. се навършват 80 години от събитията, назовавани *Спасение на българските евреи*. С времето тази дата натежа с послания и с мълчания. На нея приповдигнати думи за доблест, благородство и смелост съжителстват с агресивно отричане на съучастието в едно мрачно дело. Държавата ни така и не пожела да намери език, с който да отбелязва два неотделими и същевременно полюсно противоположни исторически факта: съхранения живот на евреите от предвоенните територии на България и депортирането към Треблинка (4–29 март 1943 г.) на тези от окупираните през април 1941 г. земи. Отсъствието на мяра се проявява по-остро от всякога в тоналността, възприета от Инициативния комитет за тазгодишните възпоменания под патронажа на Президента:

- В отношението към миналото е налице очевиден регрес даже спрямо крайно тенденциозната декларация на Народното събрание по същия повод от 8 март 2013 г.
- Поставена е задача „да се покаже значимата роля [в *Спасението*] на българската държава и институциите ѝ“ в духа на неверните твърдения, че тя никога, дори през войната, не възприема идеите на антисемитизма.
- Подготовката за отбелязване на годишнината е изцяло насочена към честване на *Спасението*, отстъпвайки от приетото през 2003 г. от Министерския съвет по-широко название *Ден на спасението на българските евреи и почитане паметта на жертвите от Холокоста и престъпленията срещу човечеството*.

Смятаме, че официалните позиции относно съдбата на евреите под българска власт през Втората световна война систематично страдат от историческа несъстоятелност и нравствен дефицит:

- *Нелегитимно присвояване от цялата нация на личен морален капитал*. Оцеляването на евреите в „стара България“ е резултат не на общонародно движение, а на ефективна и навременна реакция (8–10 март 1943 г.) на малък брой личности. Проявените от тези хора добродетели се приписват като изконни качества на „народа“. Успешната акция се осъществява сред спонтанни прояви на

съпричастност към преследваната еврейска общност. Но и сред пасивност, безразличие, бюрократично репресивно настъргване, икономически заинтересован или идеологически надъхан антисемитизъм.

- *Употреба на пределно опростен и изкривен разказ за Спасението в политическия, идеологически и националистически дневен ред.* След 1944 г. разказът е използван за легитимиране на комунистическия режим, а след 1989 г. – за реабилитиране на авторитарното управление и лично на царя. През последните години е вплетен в отношенията със Северна Македония. Неизменно и илюзорно е смятан за чудотворен ресурс в опити за освежаване на залинелия образ на страната пред света. Използва се и за имиджови цели от политици, институции и професионални гилдии. Като цяло едностранчивата държавна възпоменателна политика по темата целенасочено подхранва патриотарски и националистически настроения.
- *„Спасението“ на евреите в „стара България“ и депортациите от „новите земи“ са представяни като напълно независими събития, задвижвани от автономни сили.* Истината е, че те са част от единен трифазов план. През октомври 1942 г. българските управници самостоятелно вземат неотменяното по-нататък решение „вдигането“ да започне от „новите земи“. През февруари 1943 г. са добавени 8 000 евреи от „старите предели“ и тъкмо отказът от тази бройка е „Спасението“, прието като временно отлагане на генералния план. Той е частично реактивиран през месец май с изселването на евреите от София и няколко други града.
- *Подготвяната депортация на всички евреи под българска власт е брънка от взетото във Ванзее (януари 1942 г.) „окончателно решение“.* Но българската държава реализира замисъла доброволно, усърдно и изпреварващо, а не под германски диктат. Тя публично оповестяват намерението си на 29 август 1942 г. в Държавен вестник, преди изобщо да са започнали разговори по въпроса с Райха. Когато през септември Берлин инструктира своите дипломатически служби да направят съответните контакти, в София те чукат на отворена врата: външно министерство гордо изтъква, че „самò е имало идеята да направи изселване на евреите от България“ и е „особено зарадвано от обстоятелството, че усилията му да уреди всестранно еврейския въпрос в България са привлекли вниманието на Германското правителство“. Предмет на последвалите преговори е по какъв начин Германия да окаже логистичната „услуга“ за превоз през Европа срещу съответно заплащане „на глава“ от България. Тези разходи (включително

транспортните до Треблинка) не срещат принципно възражение, при положение че в замяна българската държава слага ръка върху имуществото на депортираните и неговото преразпределение.

- *Тезата за ограничена власт и самостоятелност на България в „новите земи“ е безпочвена.* Те са определяни като анексирани както от депутати в Народното събрание, така и от Съюзниците в Примирието от 28 октомври 1944 г. Тези територии са напълно интегрирани в българския правен мир, в административната, образователната, че и в църковната структура. Населението им е официално причислено от статистическото ведомство към това на държавата. Съответно еврейското малцинство, според документите на Комисарството за еврейските въпроси, нараства, от 48 000 на около 61 000 д., включващо и тези с чуждо поданство. Депортираните от „новите земи“ се третират като изселени „вън от Царството“.
- *Лицемерна е позата на съжаление, че България е желала, но е била „в невъзможност“ да спаси евреите в „новите земи“, тъй като нямат българско поданство.* От една страна, желание не е проявявано в нито един момент. От друга, тамошните евреи с югославско и гръцко поданство са лишени от опцията да приемат българско по силата на антисемитското законодателство, прието суверенно още през 1940 г., т.е. преди присъединяването на страната към Тристранния пакт. Когато еврейските общности от Македония умоляват да го получат, петициите им остават без отговор. Същевременно, евреите от тези територии с паспорти на държави с неутрален статут или неокупирани от Тристранния пакт (италиански, испански, унгарски, турски) не са депортирани.
- *„Спасението на българските евреи“ не е уникално събитие в Европа.* Не депортират своите евреи и други съюзници на Райха като Италия, Унгария и Финландия. В първите две държави това се случва едва след като те биват частично или изцяло окупирани от Германия през 1943 и 1944 г. Нещо повече, Италия не изпраща в лагерите на смъртта евреите в контролираните от нея Албания и части от Гърция и Югославия.
- *Твърдението, че българската държава има активен принос за „Спасението“ е в пълен разрез с истината.* От края на 1940 г. цялата държавна машина и пропаганда са впрегнати в тотална антисемитска политика. Неоснователни са и зачестилите напоследък опити да се вменява „спасителен“ замисъл на действията на тогавашни институции като министерствата на войната или на външните работи.

- *Въпрос на елементарна порядъчност и такт е изтъкването на спасението да идва от спасения, а не от спасителя. Тук се случва обратното: българи се самовеличаят и подканят еврейската общност към засвидетелстване на вечна признателност.*

Противно на битующото у нас разбиране, оцеляването на по-голямата част от евреите под българска власт нито отменя, нито омаловажава факта, че българската държава е била съучастник в Холокоста.

- Държавният антисемитизъм в България по време на Втората световна война обрича евреите на гражданска и икономическа смърт. А 11 343 евреи от Беломорието, Македония и Пирот са изпратени от българските власти на физическо унищожение.
- Упоритото заобикаляне на тези реалности не е нищо друго освен държавен негационизъм. За съжаление, то вписва България в „работната дефиниция относно отричането и изопачаването на Холокоста“ на Международния алианс за възпоменание на Холокоста. Според нея за изопачаване се приемат „съзнателните опити да се оправдават или омаловажават последиците му или основните му елементи, включително колабораторите и съюзниците на нацистка Германия“. Това става, въпреки че страната ни е възприела въпросното определение, когато през 2018 г. става пълноправен член на Алианса.

Убедени сме, че днес обществото ни има достъп до достатъчно информация за съдбата на евреите под българска власт през Втората световна война и че е време да погледне поновому на този важен момент от нашата история. Ето защо

ПРИЗОВАВАМЕ

- Възпоменанието на събитията да излезе от руслото на шаблонните и митологизиращи мотиви, от постоянното наддаване в приписването на заслуги и от неспиращото бягство от отговорност, като отразява и незаличимата мрачна страна на случилото се;
- Българската държава да признае публично, искрено и безусловно отговорността си, като поднесе извинение за гоненията и за депортирането на евреите през годините на Втората световна война. Нещо, което са направили не само Германия, но и държави като Франция или Румъния, преминали през сходно противоречиво минало.

Този морален жест по никакъв начин не би стоварил колективна вина върху цялото военно поколение, а още по-малко върху следващите. Напротив, той би бил знак за зрелост и цивилизованост, заслужено преклонение пред невинните жертви и израз на почит към онези, които реално са допринесли за спасяването на много човешки животи.

- Румен Аврамов – икономист и историк
- Александър Везенков – историк
- Доц. Стефан Дечев – историк
- Проф. Лиляна Деянова – социолог
- Проф. Стилиян Йотов – философ

20 февруари 2023 г.

Призивът е подкрепен от:

- Лиляна Александриева – културен антрополог
- Д-р Димитър Атанасов – историк
- Еми Барух – журналист
- Д-р Димитър Бечев – политолог
- Проф. Владимир Градев – философ
- Проф. Майя Грекова – социолог
- Явор Гърдев – режисьор
- Проф. Надя Данова – историк
- Проф. Румен Даскалов – историк
- Проф. Красимира Даскалова – модерна европейска културна история
- Борислав Дичев – историк
- Проф. Ивайло Дичев – културен антрополог
- Антонина Желязкова – историк, антрополог

- Доц. Светлана Иванова – историк
- Проф. Кольо Коев – социолог
- Проф. Даниела Колева – културоложка
- Проф. Светла Колева – социолог
- Доц. Здравка Кръстева – юрист
- Красимир Кънев – философ и правозащитник
- Проф. Александър Къосев – културолог
- Деян Кюранов – политолог
- Д-р Чавдар Маринов – историк
- Юлиана Методиева – журналист
- Д-р Мила Минева – социолог
- Кети Мирчева – историк
- Доц. Диана Мишкова – историк
- Доц. Бойко Пенчев – литературовед
- Доц. Марияна Пискова – историк и архивист
- Кристина Попова – историк
- Проф. Снежана Попова – журналист и медиен изследовател
- Доц. Даниел Смилов – политолог
- Доц. Красен Станчев – философ и икономист
- Проф. Антони Тодоров – политолог
- Проф. Христо П. Тодоров – философ
- Гл. ас. Иван С. Хаджийски – краевед на Дупнишкия край
- Проф. Албена Хранова – историк на културата
- Доц. Искра Цонева – преподавател по философия